

ارتباط تحول در معماری شهری و مفاهیم پایداری اجتماعی

(نمونه موردی: بافت همتآباد اصفهان)

چکیده

از زمان آغاز ایجاد سازه‌های مسکونی توسط انسان تا عصر حاضر، تحولات زیادی در آن‌ها ایجاد شده است. علی‌رغم ایجاد تحولات مکرر در طول زمان، در بسیاری از مناطق شهری، بافت‌های جدید و قدیم در کنار یکدیگر قرار دارند. معماری‌ای که به مرور زمان نیازمند تغییراتی بوده است و بنابر دلایل مختلف ایجاد تحول در آن به تأخیر افتاده است. بافت‌های ناکارآمد شهری پهنه‌هایی از شهر هستند که در مقایسه با سایر پهنه‌های شهر از جریان توسعه عقب‌افتد، از چرخهٔ تکاملی حیات جدا گشته و به کانون مشکلات و نارسایی‌ها درآمده‌اند. این بافت‌ها عمدتاً در صد بالایی از جمعیت شهری را در خود جای داده و در عین حال از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های نهفته بسیاری، برای توسعه‌های آتی درون شهری برخوردار هستند. از این‌رو معضلات اجتماعی بافت‌های ناکارآمد یکی از مهم‌ترین موضوعات پیش‌روی ایجاد تحول و مداخله در این بافت‌ها می‌باشد. پژوهش حاضر سعی بر آن دارد تا با بررسی ادبیات موجود پیرامون پایداری اجتماعی، عوامل کلیدی موضوع را استخراج کرده و به تحلیل آن‌ها در بافت ناکارآمد همتآباد بپردازد. دلیل انتخاب بافت مذکور این است که، بخشی از این بافت نوسازی شده است. روش تحقیق از نوع توصیفی و تحلیلی و با استفاده از تکنیک SWOT می‌باشد. نتایج حاصل از این پژوهش حاکی از آن است که شاخص‌های الگوی پایدار بافت ناکارآمد شهری همتآباد عبارت‌اند از: رنگ تعلق، رعایت سلسله‌مراتب حریم، حفظ هویت و چیدمان فضایی مطلوب می‌باشد و همچنین مفاهیم و مؤلفه‌های پایداری اجتماعی همتآباد از جمله: شناخت مردم، آرامش و خلوت، حفظ هویت و کیفیت رویداد فضاها که، نتیجه تأثیر و تأثر این دو رویکرد بر یکدیگر، ارائه راه‌کارهای طراحی بر نوسازی بافت ناکارآمد می‌باشد. با در نظر گرفتن نتایج این دو عوامل در نوسازی بافت می‌توان شاهد حفظ و تقویت نظامهای اجتماعی‌فرهنگی محله بود و از ناهنجاری‌های رفتاری، روانی، شغلی و هویتی پیشگیری کرد.

اهداف پژوهش:

۱. تبیین راهکارهای مؤثر بر تحول و نوسازی معماری با توجه به مشکلات اجتماعی بافت ناکارآمد همتآباد.
۲. بررسی عوامل تأثیرگذار در ارتقای پایداری اجتماعی در معماری شهری.

سؤالات پژوهش:

۱. چه راهکارهایی در ایجاد تحول و نوسازی در بافت ناکارآمد همتآباد نقش دارد؟
۲. کدام عوامل در ارتقای پایداری ایجاد در بافت شهری همتآباد مؤثر است؟

کلیدواژه‌ها: نوسازی، بافت ناکارآمد، همتآباد، پایداری اجتماعی.

تحول و نوسازی یکی از مقتضیات زمان در بخش‌های مختلف نظامهای مادی و غیرمادی جوامع است. در دهه‌های اخیر رشد شتابان شهرنشینی، توسعه و گسترش بی‌رویه شهرها، تنگاتها، معضلات و پیچیدگی‌هایی را به همراه داشته است. از پیامدهای این پدیده، شدت یافتن ضرب‌آهنگ «تغییر» فضایی - کالبدی شهرها به‌طور اعم و مراکز شهری، بافت‌های کهن و اصولاً بخش‌های مرکزی شهرها به‌طور اخص بوده است که اغلب سبب افت منزلت‌های اجتماعی، نابسامانی در سازمان فضایی - کالبدی، زوال اقتصادی و ناکارآمدی کارکردی در این محدوده‌ها شده است (ناصری و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۱)، رکود کارایی و یا عملکرد هر پدیده‌ای، ناکارآمدی را به همراه خواهد داشت. هنگامی که حیات شهری در بافت‌های شهر به هر علتی روبه‌زوال می‌رود، بافت شهری با ناکارآمدی مواجه می‌شود. ناکارآمدی شهری عاملی است که به زدودن خاطرات جمعی، افول حیات شهری و شکل‌گرفتن حیات شهری روزمره منجر می‌شود (حبيبی و مقصودی، ۱۳۹۶). این بافت‌ها، ممکن است هسته‌های کهن شهرها بوده و به مرور زمان و یا به دلایل عدم رعایت ضوابط و مقررات معماری و شهرسازی درگیر ناکارآمدی شده باشند (معتمد مهر و همکاران، ۱۳۹۳) و یا بافت‌هایی باشند در مناطق حاشیه شهر، با مفهوم ناکارآمدی و اضمحلال کالبدی، اجتماعی و عملکردی که محصول تأثیر و تأثر متقابل فرایندهای اجتماعی و موقعیت جغرافیایی است و این‌گونه حیات شهری را با مجموعه معضلات و مشکلات متعدد مواجه کرده باشند (دویران و همکاران، ۱۳۹۰). پدیده ناکارآمدی در بافت‌های شهری بر کالبد بافت و همچنین بر فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی اثرگذار است (شکوهی، ۱۳۸۸). به‌طور کلی کاهش کارایی هر پدیده‌ای، ناکارآمدی آن را در پی دارد. هنگامی که در محدوده‌ای از شهر، حیات آن به هر علتی رو به رکود می‌رود، بافت شهری آن محدوده در روند ناکارآمدی قرار می‌گیرد (Rosemary, et al, ۲۰۰۵). آنچه به عنوان ضرورت برای احیای معماری شهری در مواجهه با بافت‌های فرسوده مطرح می‌گردد ایجاد تحول و نوسازی در این بخش‌ها است.

مفهوم پایداری اجتماعی نیازمند یک شبکه کالبدی - اجتماعی است (قهیه‌یی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵) از این‌رو، نوسازی ابنيه با رویکرد پایدار اجتماعی، در مقابله با مشکلات و به‌منظور افزایش نتایج مثبت مداخلات در بافت‌های ناکارآمد شهری بسیار موردنوجه قرار دارد. این رویکرد در نظر دارد از مفهوم پایداری اجتماعی به هنگام طراحی پژوهه‌ها استفاده نماید تا بتواند ابنيه نو به همراه جوامع پایداری برای شهروندان خلق کند. در این راستا، از جمله موضوعاتی که در نوسازی بافت‌های ناکارآمد شهری باید به آن پرداخته شود، مقوله پایداری اجتماعی است. آنچه باید همواره مدنظر باشد این است که مداخله در بافت‌های ناکارآمد شهری امری کالبدی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است که بافرهنگ جامعه در ارتباط است. از این‌رو انتخاب روش‌ها و گزینه‌های مناسب برای مداخله می‌تواند خطر دگرگونی اجتماعی ناشی از جابه‌جایی جمعیت را کاهش دهد و به جای سودآوری‌های اقتصادی، سودآوری‌های اجتماعی را در پی داشته باشد (Faraji, ۲۰۱۶: ۱۲).

هدف اصلی این پژوهش، تبیین راهکارهای مؤثر بر نوسازی با به کارگیری، شاخصه‌های پایداری اجتماعی بافت ناکارآمد همت‌آباد است و همچنین بررسی و استخراج مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در ارتقای پایداری اجتماعی آن‌ها و در نهایت ارزیابی اقدامات صورت‌گرفته در بافت ناکارآمد همت‌آباد بر اساس معیارهای پایداری اجتماعی است. بافت ناکارآمد همت‌آباد اگرچه به خودی خود به عنوان یک معرض شهری مطرح می‌شود، اما در حقیقت پتانسیل بالقوه‌ای است که می‌توان با شناسایی، برنامه‌ریزی و اجرای دقیق به یک فرصت خوب تبدیل شود. بافت همت‌آباد یکی از محله‌های شهر اصفهان به حساب می‌آید که در اثر سرعت بالای رشد شهر اصفهان از چرخه توسعه شهر عقب‌مانده و با ناکارآمدی روبروست. با بررسی مهم‌ترین ویژگی‌های اجتماعی توسعه پایدار با توجه به نیازهای اجتماعی این بافت و لحاظ نمودن آنها در سیاست‌گذاری و طراحی در مسیر نوسازی آن نتایج قابل قبولی را به دست می‌آید. لازم به ذکر است، قسمتی از این بافت نوسازی شده است. با توجه به مطالعات میدانی تأثیر بسزایی در روابط اجتماعی و فرهنگی محله داشته است، و همچنین ساکنین در این بافت مشتاق نوسازی مساحت بیشتری از این بافت ناکارآمد هستند.

این پژوهش با ضرورت که ادامه روند فعلی مداخله در بافت‌های ناکارآمد هویت اجتماعی، فرهنگی و تاریخی بافت‌ها را از بین برده اقدام به بررسی معیارهای رویکرد پایداری اجتماعی در جهت نوسازی بافت‌های ناکارآمد باهدف تأمین منافع اجتماعی و حفظ هویت فرهنگی و اجتماعی شهر کرده است. در شهر اصفهان فروپاشی بافت قدیم بسیار مشهود است. از این‌رو بهمنظور جلوگیری از آنچه که در دیگر نقاط اتفاق افتاده ضرورت دارد اقدامات لازم برای تداوم بخشیدن به حیات آن صورت گیرد. عواملی که ضرورت توجه به بافت‌های قدیمی از جمله بافت قدیم شهر اصفهان را گوشزد می‌کند، شامل موارد زیر است:

۱- حفظ بافت‌های ناکارآمد شهرها به عنوان هویتی ضروری برای ادامه حیات شهرها لازم است، بر همین اساس ارائه معیارهای نوسازی معماري جهت پایداری بافت ناکارآمد در شهر اصفهان با مداخله شاخص‌های رویکرد پایداری اجتماعی ضروری است.

۲- هماهنگ بودن بافت با نیازهای جدید کاربران، ناهمانگی و نامتناسب بودن معیارهای جدید باهویت بافت، وجود کاربری‌های جدید نامناسب در بافت و فاصله سرانه کاربری‌های موجود با سرانه‌های استاندارد و قابل قبول.

۳- اهمیت و لزوم خدمات رسانی در زمان بحران: ناکارآمدی و ضعف شبکه‌های دسترسی و ارتباطی و عدم پوشش وسائل نقلیه عمومی و اورژانس به تمام نقاط بافت، کمبود تأسیسات و تجهیزات شهری همچون واحدهای آتش‌نشانی، مراکز اورژانس، سایتهای امداد و نجات و غیره.

۴- پایین آمدن کیفیت واحدهای مسکونی در بافت‌های منتخب شهر اصفهان از لحاظ سازه‌ای و مصالح در گذر زمان و عدم رسیدگی و نوسازی ابنيه.

هدف این پژوهش تبیین راهکارهای مؤثر بر نوسازی با توجه به مشکلات اجتماعی بافت ناکارآمد همت‌آباد و بررسی عوامل تأثیرگذار در ارتقای پایداری اجتماعی آن‌ها است و همچنین ارائه معیارهای نوسازی کالبدی با به کارگیری و

ارزیابی مفهوم پایداری اجتماعی با مواردی چون عدالت اجتماعی، سرمایه اجتماعی و احساس رفاه در بافت جهت ارتقا کیفیت مسائل کالبدی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی در بافت همتآباد است.

نتیجه‌گیری

امروزه به سبب فقدان هماهنگی در ارکان نظام برنامه‌ریزی، اقدامات بخشی از سوی نهادها و تصدی‌گری و تداخل وظایفشان در فقدان نگاه جامع به امر برنامه‌ریزی شهری منجر به ناکارآمدی‌های بی‌شماری در ابعاد اجتماعی شهرها شده است. این در حالی است که محدودیت منابع و زمان برای رفع ناکارآمدی‌ها، چالشی مضاعف را موجب گردیده که بدون شک در صورت عدم تغییر در رویکرد و رویه‌های حاضر، آینده پر مخاطره‌ای را می‌توان برای شهرها متصور شد. موضوع بافت‌های ناکارآمد شهری موضعی پیچیده و چندبعدی است و بسیاری از متغیرهای مربوط به این موضوع در دنیای واقعی، متغیرهای غیرقابل سنجش هستند؛ لذا بایستی هرگونه مسائل و موضوعات در ارتباط با بافت‌های ناکارآمد شهری به صورت نگاه چندبعدی و ترکیبی از عوامل مختلف مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد. در این پژوهش بافت همتآباد به عنوان نمونه‌ای از بافت‌های ناکارآمد مورد بررسی و کندوکاو قرار گرفت و مشخص گردید دلایل ناکارآمدی بافت این منطقه از شهر با توجه به نوع شکل‌گیری بافت آن صرفاً مشکلات کالبدی نبوده؛ بلکه این بخش از شهر اصفهان، در وهله اول دارای مشکلات اجتماعی است گه گریبان‌گیر ساکنین این بافت‌ها است. با ارزیابی میزان پایداری و ناپایداری بافت براساس شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق مقدار وزنی شاخص‌های اجتماعی با مقدار وزن ۱۵۸ بالاترین ناپایداری را به خود اختصاص داده است. نتیجه ارزیابی شاخص‌ها نشان داد بافت این منطقه به لحاظ شاخص‌های اجتماعی ناپایدار بوده و در نهایت اثرات این ناپایداری است که در بافت کالبدی این منطقه رخنه نموده و نمود عینی پیدا کرده است؛ بنابراین می‌توان گفت که ابتدا با اعتمادسازی و به کارگیری شیوه‌های مشارکت‌های مردمی؛ توجه به ارائه خدمات و امکانات رفاهی و همچنین زیرساخت‌های شهری در طرح‌های آتی؛ تعریف جایگاه فعالیتی و اقتصادی حوزه‌های ناکارآمد در منطقه و شهر؛ تقویت ارتباطات میان حوزه‌های منطقه با یکدیگر و یا بافت مرکزی شهر؛ ارائه ضوابط تشویقی برای شرکت در طرح‌های تجمیع؛ ارائه الگوی نوسازی معماری مسکن؛ ارائه ضوابط تشویقی برای الزام نمودن توسعه خدمات محله‌ای همزمان با توسعه مسکونی و تقویت مراکز محلات به عنوان الگوی مراکز خدمات محله‌ای؛ تغییر ضوابط بازدارنده به ویژه در خصوص کاهش جریمه‌ها؛ آگاهی‌رسانی به ساکنین بافت‌های ناکارآمد در خصوص طرح نوسازی بافت‌های ناکارآمد و اعطای تسهیلات؛ فرق قائل شدن میان مساحت عرصه پلاک در اعطای تراکم برای تشویق به شرکت در طرح تجمیع؛ نوسازی پلاک‌های ناکارآمد و توسعه مسکونی؛ تعیین نقش و عملکرد بافت بر مبنای سازمان فضایی کل کشور و با توجه به چشم‌انداز ترسیم شده، در نظر گرفتن نقش افراد ذی‌نفع و ذی‌نفوذ در بافت که می‌تواند عامل محرک توسعه نوسازی باشد؛ ایجاد هسته فعالیتی در منطقه در راستای کم‌کردن از بار ترافیکی، فعالیتی و اقتصادی از بافت کهن و تاریخی شهر از عمدۀ پیشنهادها این پژوهش است. با نوسازی معماری بافت، زندگی مردم ساکن در بافت را تحت تأثیر قرار می‌دهد و همچنین زمان انجام پروژه از اهمیت خاصی برخوردار است. نوسازی بخش عمرانی برای تأمین مسکن گروه‌های هدف فرایند نوسازی بافت‌های ناکارآمد را می‌توان به گونه‌ای

طراحی کرد که یا مستقیماً و یا از طریق شرایطی که در فرایند نوسازی بافت به وجود می‌آید، منجر به نوسازی دولت در اعمال سیاست‌های خود جهت تأمین مسکن و گروه‌های هدف شود. نوسازی بافت‌های ناکارآمد بدون نگرشی همه‌جانبه در نوسازی فضایی و بدون هماهنگی با ارکان و عناصر پیرامون پایدار نخواهد شد؛ بنابراین، در نوسازی می‌باید چنان عمل شود که همساز با شرایط محیط طبیعی و انسانی باشد که در نهایت این بافت‌ها هویت و اصالت خود را از دست ندهند. همچنین شناسایی وضع موجود و امکانات و پتانسیل‌های بالقوه بافت‌های ناکارآمد می‌تواند به عنوان عامل تأثیرگذار در نوسازی بافت‌های ناکارآمد به یک پارادایم تبدیل شود.

فهرست منابع و مأخذ:

اکبری‌فر، سجاد. (۱۴۰۰). «بررسی آسبادهای شرق ایران به عنوان نماد معماری پایدار»، معماری‌شناسی، شماره ۲۱، صص ۱۳۹-۱۴۰.

پوراحمد، احمد؛ شماعی، علی. (۱۳۹۶). بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، تهران: دانشگاه تهران.
حبیبی، محسن؛ مقصود، مليحه. (۱۳۹۶). مرمت شهری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. ارزمانی، میثم؛ وطن‌پرست، مهدی و معتمدی، محمد. (۱۳۹۹). «راهکارهای مشارکتی در تدوین شاخص‌های بازآفرینی شهر بجنورد با رویکرد توسعه پایدار»، نشریه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۸، صص ۳۶-۲۰.

حبیبی، کیومرث؛ پوراحمد، احمد و مشکینی، ابوالفضل. (۱۳۸۶). بهسازی و نوسازی بافت‌های کهن شهری، تهران: نشر انتخاب.

حبیبی، کیومرث؛ مشکینی، ابوالفضل و رحیمی کاکه جوب، آرمان. (۱۳۹۷). همسان‌سازی شرح خدمات تهیه طرح‌های بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری و ارائه شرح خدمات و طرح پیشنهادی جدید.
حسن‌زاده، زهرا؛ فخرزاده، محمد. (۱۳۹۶). «مروری بر شاخص‌های پایداری اجتماعی در معماری و شهرسازی»، کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری، دوره ۳.

حسین‌پور، سیروس؛ پوریانی، محمدحسین و اذری‌زاده، حسین. (۱۴۰۱). «نقش هنر در تبیین جامعه‌شناسی مشارکت زنان اقوام لر بختیاری و عرب در کسب منزلت‌های اجتماعی و سیاسی»، نشریه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۴۵، صص ۱۷۵-۱۶۰.

خاتم، اعظم. (۱۳۸۹). «چالش‌های بهسازی شهر در ایران به بررسی طرح ساماندهی بافت فرسوده بریانک». فصلنامه اندیشه ایرانشهر، شماره ۹ و ۱۰، ص ۶۲.

خدماتی‌پور، اکرم؛ ذهیبحی، حسین و مفیدی شمیرانی، سیدمجید. (۱۳۹۹). «ازیابی مؤلفه‌های تأثیرگذار هویت منظر معماری در نمادهای معاصر»، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، شماره ۴۱، صص ۲۰۰-۱.

داودپور، زهره؛ نیک نیا، ملیحه. (۱۳۹۰). «بهسازی و نوسازی بافت فرسوده شهری راهبردی بهسوی دستیابی به ابعاد کالبدی توسعه پایدار شهری»، (مطالعه موردی: بافت فرسوده کوی سجادیه)، *فصلنامه آمایش محیط*، شماره ۱۵.

دویران، اسماعیل و همکاران. (۱۳۹۰). «بررسی مداخله در ساماندهی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری با رویکرد ترکیبی (نمونه موردی: محله زینبیه زنجان)»، چاپ در مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، شماره ۷.

دویران، اسماعیل؛ غلامی، سعید و دانش‌دوست، مهرداد. (۱۳۹۱). «نقش شاخص‌های اجتماعی و کالبدی بر کیفیت زندگی در بافت‌های شهری (مطالعه موردی: محلات شهری زنجان)»، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، شماره ۴، ۴۴-۳۰.

رهنما، محمدرحیم. (۱۳۹۳). «روش‌های احیای بافت قدیم و توسعه شهر»، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تربیت‌مدرس، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.

شماعی، علی؛ پوراحمد، احمد. (۱۳۸۲). بهسازی و نوسازی شهری از دید علم جغرافیا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

شکوهی، علی. (۱۳۸۸). «تحلیل مسائل بافت‌های فرسوده شهری با استفاده از نقشه‌های فازی»، سومین همایش منطقه‌ای بررسی مسائل شهرسازی زنجان.

شیروانی، محسن. (۱۳۹۳). «طراحی و معماری ملی پدافند غیرعامل در علوم دریایی». اولین همایش پدافند غیرعامل در علوم دریایی.

قهیه‌یی، بهناز و همکاران. (۱۳۹۸)، بررسی کتبه‌های سنتی با موضوع امنیت و عدالت در ایجاد پایداری اجتماعی (نمونه موردی: اراک)، نشریه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۳، صص ۱۹۰-۲۱۹.

معتمد مهر، اکبر؛ حسن‌پور، رضا و رضایی، رقیه. (۱۳۹۳). «بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر مشارکت مردمی (مطالعه موردی: محله قیلر قروه)»، *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، شمار ۲۶، صص ۴۴-۲۹.

ناصری، فرناز؛ شهبازی، مجید و ثبوتی، هومن. (۱۳۹۹). «بازآفرینی محلات شهر زنجان در تطبیق با شاخصه‌های شهر ایرانی‌اسلامی (نمونه موردی محلات حسینیه و نایب آقا)»، نشریه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۴۰، صص ۳۴۹-۳۳۳.

نقدی، اسدالله؛ کولیوند، شکیبا. (۱۳۹۴). «بررسی مشارکت اجتماعی شهروندان در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری (مورد مطالعه ساماندهی بافت فرسوده خیابان مدرس کرمانشاه)»، *فصلنامه مطالعات مدیریت شهری*، شماره ۲۱.

یازرلو، هانیه؛ میری، غلامرضا و کریمیان بستانی، مریم. (۱۳۹۸). «بهسازی آثار تاریخی شهر گرگان با رویکرد جذب توریسم». نشریه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۶، صص ۳۳۷-۳۱۸.

یوسفزاده بکاولی، مینا؛ صباحپور، آرزو. (۱۳۹۶). «بررسی عوامل مؤثر بر پایداری اجتماعی و نقش آن در طراحی توسعه پایدار».

Colantonio, A., & Dixon , T. (۲۰۰۹). *UrbanRegeneration & Social Sustainability: Best Practicefrom European Cities*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Loosim, (۱۹۹۶), urban conservation policy and the preservation of historical and cultural heritage cities, vol. ۱۳ . No . ۱.

McKenzie ,S .(۲۰۱۴). Social sustainability: Towards some definitions. Hawke ResearchInstitute: Working Paper Series. Magill: University of South Australia

Rosemary D. F. Bromley, Andrew R. Tallon and Colin j. Thomas (۲۰۰۰) ، City centerregeneration through residential development: Contributing to sustainability, *Urban Studies*, Vol ۴۲, No ۱۳.